

ФІНАНСИ

УДК 336.012.23

Н.О. ВЛАСОВА, кандидат економічних наук, професор
Харківського державного університету харчування та торгівлі

Л.Л. НОСАЧ, кандидат економічних наук, старший викладач
Харківського державного університету харчування та торгівлі

ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ ДЕБІТОРСЬКОЮ ТА КРЕДИТОРСЬКОЮ ЗАБОРГОВАНІСТЯМИ НА ОСНОВІ ПОКАЗНИКІВ ЇХ ОБОРОТНОСТІ

У статті обґрунтовано систему показників оцінки ефективності управління дебіторською та кредиторською заборгованостями на підприємствах оптової торгівлі, в основі якої знаходяться показники оборотності.

Ключові слова: оцінка, ефективність, дебіторська заборгованість, кредиторська заборгованість, оборотність, фінансовий та операційний цикли, коефіцієнт співвідношення.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Використання дебіторської та кредиторської заборгованостей – це процес організації їх руху і один з етапів управління, який пов'язаний з обслуговуванням торгово-технологічних і фінансових операцій. Ефективність використання дебіторської і кредиторської заборгованостей пов'язана з їх здатністю приносити й економічні вигоди, і певні витрати. Управління буде ефективним, якщо у підсумку вигоди будуть перевищувати витрати. За таких умов виникає необхідність оцінки ефективності використання заборгованостей на підприємстві, яка базується на вивченні показників, що характеризують співвідношення результатів до витрат або ресурсів. Саме до такої групи показників і відносять показники оборотності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні і методологічні аспекти оцінки та формування дебіторської та кредиторської заборгованостей знайшли відображення в наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків, зокрема: І. Бланка, Дж. ван Хорна, Н. Новікової, А. Поддєрьогіна, В. Ковальова, М. Мазаракі, Л. Лігоненко, А. Крейніної та ін. Але при цьому більшість із науковців не приділяють належної уваги оцінці ефек-

тивності використання одночасно обох заборгованостей.

Мета статті. Метою статті є обґрунтування системи показників оцінки ефективності управління дебіторською та кредиторською заборгованостями на підприємствах оптової торгівлі, в основі якої лежить швидкість їх обороту.

Виклад основного матеріалу. Ефективність процесу управління дебіторською та кредиторською заборгованостями варто розглядати як ситуацію, за якої їх розмір, склад і співвідношення забезпечують оптимізацію розмірів товарообороту, прибутку й вільних коштів з урахуванням пріоритетів та базових цілей розвитку підприємства. Якщо ліквідність балансу підприємства визначається складом активів і їх співвідношенням з пасивами, то ліквідність заборгованості визначається, головним чином, швидкістю й строками її оборотності. Ці показники оцінки відносять до групи показників, що характеризують ефективність використання, отже, і управління цими об'єктами.

Систему показників оцінки ефективності управління заборгованостями, що пропонується авторами, наведено у табл. 1. Вона складається, по-перше, із показників швидкості та тривалості обороту загальної суми та окремих видів де-

Показники оборотності дебіторської та кредиторської заборгованостей

Формула	Позначення
1	2
1. Швидкість обороту, обороти	
$Обдз = ЧД / ДЗс$	$Обдз$ – оборотність середньої за період дебіторської заборгованості – $ДЗс$; $ЧД$ – чистий дохід підприємства за відповідний період
$Обкз = СВ / КЗс$	$Обкз$ – оборотність середньої за період кредиторської заборгованості – $КЗс$; $СВ$ – собівартість продажу підприємства за відповідний період
$Обдзк = ЧД / ДЗкс$	$Обдзк$ – оборотність середньої за період комерційної дебіторської заборгованості – $ДЗкс$
$Обкзк = СВ / КЗкс$	$Обкзк$ – оборотність середньої за період комерційної кредиторської заборгованості – $КЗкс$
$Обдзм = ЧД / ДЗмс$	$Обдзм$ – оборотність середньої за період товарної дебіторської заборгованості – $ДЗмс$
$Обкмз = СВ / КЗмс$	$Обкмз$ – оборотність середньої за період товарної кредиторської заборгованості – $КЗмс$
2. Тривалість одного обороту, дні	
$Тдз = ДЗс \times 360 / ЧД$	$Тдз$ – середня тривалість одного обороту дебіторської заборгованості за рік
$Ткз = КЗс \times 360 / СВ$	$Ткз$ – середня тривалість одного обороту кредиторської заборгованості за рік
$Тдзк = ДЗкс \times 360 / ЧД$	$Тдзк$ – середня тривалість одного обороту комерційної дебіторської заборгованості за рік
$Ткзк = КЗкс \times 360 / СВ$	$Ткзк$ – середня тривалість одного обороту комерційної кредиторської заборгованості за рік
$Тдзм = ДЗмс \times 360 / ЧД$	$Тдзм$ – середня тривалість одного обороту товарної дебіторської заборгованості за рік
$Ткмз = КЗмс \times 360 / СВ$	$Ткмз$ – середня тривалість одного обороту товарної кредиторської заборгованості за рік
3. Тривалість операційного й фінансового циклу, дні	
$Тоц = Тмз + Тдз$	$Тоц$ – тривалість операційного циклу; $Тмз$ – середня тривалість обороту запасів
$Тфц = Тмз + Тдз - Ткз$	$Тфц$ – тривалість фінансового циклу
4. Співвідношення тривалості оборотів дебіторської та кредиторської заборгованостей, од.	
$k_{дз} = Тдз / Ткз$;	$k_{дзк} = Тдзк / Ткзк$;
	$k_{дзм} = Тдзм / Ткмз$

біторської та кредиторської заборгованостей.

Ці показники, з одного боку, характеризують швидкість руху дебіторської та кредиторської заборгованостей ($Обзі$) – визначають скільки разів за період заборгованість формується та повертається підприємству (дебіторська), або залучається та повертається підприємством (кредиторська), з іншого боку, визначають їх середній розмір у днях за період або середню тривалість проміжку часу від їх виникнення до погашення ($Тзі$) – відображають середню кіль-

кість днів, необхідних для повернення дебіторської заборгованості і середню кількість днів, необхідних для здійснення платежів кредиторам.

У процесі систематизації показників оборотності дебіторської та кредиторської заборгованостей ми звертаємо особливу увагу на сукупний їх розмір, а також на товарну та комерційну складові, оскільки саме вони обслуговують основну діяльність підприємств і їх значення на підприємствах оптової торгівлі найвищі. Товарна складова заборгованостей пов'язана із відносинами купівлі-

продажу продукції, товарів, робіт, послуг товарного характеру. Вона виникає в процесі комерційної операційної діяльності. Комерційна дебіторська заборгованість – це заборгованість за комерційними операціями, яка включає в себе товарну дебіторську заборгованість, векселі отримані та видані аванси. Комерційна кредиторська заборгованість – це заборгованість за комерційними операціями, яка включає в себе товарну кредиторську заборгованість, векселі видані та аванси отримані.

Для розрахунку швидкості обороту дебіторської заборгованості її середньорічний розмір зіставляється із чистим доходом за період або за один день, а для кредиторської заборгованості використовуються, відповідно, показники собівартості [2]. За відсутності готівкових продажів і закупок сума чистого доходу й собівартості продажу відображає повною мірою розмір обороту відповідних заборгованостей, що є характерним для підприємств оптової торгівлі.

Середні показники оборотності складаються як сукупний результат усіх договірних умов розрахунків з покупцями та постачальниками, а також виплат за фондом оплати праці та взаємовідносинами з бюджетом. У зв'язку із цим вони можуть бути використані для оцінки впливу на фінансовий стан підприємства умов розрахунків з покупцями й постачальниками [3].

По-друге, важливою характеристикою ефективності управління заборгованостями є тривалість фінансового та операційного циклів, які відстежують погодженість їх оборотів (табл. 1). Їх загальна тривалість і структура пов'язані зі специфікою роботи підприємства, зокрема, із технологічними особливостями і сформованими традиціями в роботі з постачальниками та споживачами. При цьому фінансовий цикл визначається на основі операційного циклу, а його тривалість показує, на який термін слід вкладати кошти у власний оборотний (робочий) капітал. Прискорення оборотності запасів і дебіторської заборгованості сприяють скороченню потреби в ньому. Так само впливає і одержан-

ня більших відстрочок за кредиторською заборгованістю.

По-третє, при оцінці ефективності управління дебіторською та кредиторською заборгованостями з точки зору погодженості їх руху, на наш погляд, важливу роль відіграє коефіцієнт ($k_{\text{в}}$), що дозволяє порівняти тривалість періодів їх оборотності. Його динаміка дозволяє встановити тенденції у взаєморозрахунках. Якщо період оборотності дебіторської заборгованості помітно перевищує аналогічний показник кредиторської заборгованості, можуть виникнути складнощі у здійсненні поточних платежів, тобто маємо співвідношення: $k_{\text{в}} = T_{\text{дз}}/T_{\text{кз}} > 1$. Якщо навпаки, оборотність кредиторської заборгованості значно повільніше дебіторської, тобто $k_{\text{в}} = T_{\text{дз}}/T_{\text{кз}} < 1$, то це в підприємствах, де невисока частка матеріальних запасів, може стати причиною втрати фінансової стійкості в найближчій перспективі. На нашу думку, для підприємств оптової торгівлі цей коефіцієнт повинен максимально наближатися до 1,0, тобто:

$$k_{\text{в}} = T_{\text{дз}}/T_{\text{кз}} \rightarrow 1. \quad (1)$$

Якщо співвідношення сум дебіторської й кредиторської заборгованостей підприємства характеризують в оптовій торгівлі значною мірою рівень ліквідності та перспективи фінансової стійкості, то співвідношення швидкості їх обороту визначає можливість здійснення платежів, тобто рівень поточної платоспроможності. Управляючи цими співвідношеннями, можна впливати на ці важливі параметри фінансового стану підприємства.

Виходячи зі співвідношення $ДЗ/КЗ = k_{\text{в}} \times ЧД/СВ$, з огляду на те, що чистий доход перевищує собівартість на величину доданої вартості або націнку опту, маємо співвідношення: $1,2 > ЧД/СВ > 1,0$. У зв'язку із цим завжди:

$$ДЗ/КЗ > Т_{\text{дз}}/Т_{\text{кз}}, \quad (2)$$

але ця різниця не може бути істотною й залежить від ефективності закупівельної та цінової політик підприємств оптової торгівлі.

Ефективність використання дебіторської та кредиторської заборгованостей на основі показників їх оборотності оцінювалася за сукупністю підприємств оптової торгівлі, у яку ввійшли 14 підприємств Харківського регіону змішаного типу, які тривалий період часу перебувають на товарному ринку (5 років). Як ознака групування був прийнятий річний розмір товарообігу в першому році досліджуваного періоду як найважливіший показник, що характеризує обсяг діяльності і визначає значною мірою всі інші економічні показники. Відповідно до цього у першу групу ввійшли середні підприємства з розміром валового товарообороту до 200,0 млн грн (СП); другу групу склали великі підприємства з розміром обороту понад 200,0 млн грн (ВП).

У табл. 2, наведено інформацію за показниками оборотності у середньому за групами й у цілому за вибірковою су-

купністю підприємств оптової торгівлі за досліджуваний період.

Дані таблиці свідчать про прискорення оборотності обох видів заборгованостей за період, що розглядається:

– у цілому швидкість обороту дебіторської заборгованості в групі середніх підприємств зросла більш, ніж на 1 оборот, тривалість обороту знизилася майже на 16 днів. Відповідно, для кредиторської заборгованості ці показники склали – 1,25 оборота й 17,3 дня. Аналогічні зміни відбувалися й з комерційною та товарною складовими з тією лише різницею, що прискорення оборотності кредиторської заборгованості відбувалося швидше, ніж дебіторської;

– у групі великих підприємств оптової торгівлі динаміка показників мала ті ж тенденції, що й у попередній групі, але зміни дебіторської та кредиторської заборгованостей відбувалися з однаковою інтенсивністю;

Таблиця 2

Показники швидкості обороту заборгованостей за групами підприємств оптової торгівлі у середньому за рік

Показник	Дебіторська заборгованість				Кредиторська заборгованість			
	2007	2008	2009	2010	2007	2008	2009	2010
СП								
<i>Обз_i</i>	6,42	5,73	6,63	7,45	4,51	4,54	4,83	5,76
<i>Тз_i</i>	56,0	62,9	54,3	48,3	79,8	79,3	74,6	62,5
<i>Обзк_i</i>	6,67	6,07	7,14	8,11	4,02	4,11	5,18	5,89
<i>Тзк_i</i>	54,0	59,3	50,4	44,4	89,5	87,5	69,5	61,1
<i>Обзт_i</i>	7,67	7,81	9,56	10,62	4,60	4,73	5,92	6,74
<i>Тзт_i</i>	46,9	46,1	37,7	33,9	78,3	76,1	60,8	53,4
ВП								
<i>Обз_i</i>	3,30	3,57	4,22	4,41	2,90	3,12	3,56	3,75
<i>Тз_i</i>	109,1	100,8	85,2	81,7	124,2	115,5	101,0	96,0
<i>Обзк_i</i>	4,36	4,94	5,76	5,77	2,95	3,12	3,66	3,70
<i>Тзк_i</i>	82,5	72,9	62,5	62,4	122,1	115,2	98,3	97,4
<i>Обзт_i</i>	4,91	5,41	6,21	6,20	3,36	3,49	4,15	4,24
<i>Тзт_i</i>	73,2	66,5	58,0	58,1	107,2	103,2	86,8	84,9
У цілому за сукупністю								
<i>Обз_i</i>	3,49	3,76	4,48	4,73	3,02	3,25	3,71	3,98
<i>Тз_i</i>	103,1	95,7	80,4	76,1	119,2	110,6	97,0	90,5
<i>Обзк_i</i>	4,54	5,07	5,94	6,06	3,04	3,23	3,84	3,94
<i>Тзк_i</i>	79,3	71,0	60,6	59,4	118,4	111,5	93,8	91,4
<i>Обзт_i</i>	5,12	5,65	6,57	6,66	3,46	3,62	4,35	4,52
<i>Тзт_i</i>	70,3	63,7	54,8	54,1	103,9	99,6	82,8	79,7

— незважаючи на зміни в динаміці, протягом усього періоду швидкість обороту дебіторської заборгованості і її складових була вище, ніж кредиторської за обома групами підприємств, що свідчить про наявність умов у підприємств щодо здійснення поточних платежів і достатній рівень ліквідності дебіторської заборгованості;

— середні показники підприємств першої групи, свідчать про вищу швидкість обороту порівняно з групою великих підприємств. Ці співвідношення підкреслюють, що середні підприємства, з одного боку, більш ефективно використовують кошти в заборгованостях, з іншого боку, — вони обмежені в оборотних коштах, мають менше можливостей щодо надання відстрочок платежу. Це певною мірою пов'язане й з їх можливостями щодо одержання відстрочок від постачальників. Великі підприємства, використовуючи своє переважне становище на ринку, більше залучають позикові кошти, які й забезпечують надання кредитів своїм покупцям.

Проведене дослідження вибіркової сукупності підприємств виявило істотні розходження у формуванні фінансового циклу на підприємствах, незважаючи на достатню близькість у розмірах і тенденціях розвитку операційного циклу. Так, з 7 середніх за розмірами підприємств тільки одне підприємство мало негативну величину фінансового циклу у різні проміжки часу, що свідчить про відставання швидкості обороту кредиторської заборгованості відносно тривалості операційного циклу. Тобто за час, протягом якого кошти, отримані від постачальників-кредиторів, були пов'язані в запасах і дебіторській заборгованості, підприємствам довелося кілька разів розраховуватися за кошти, що ними використовуються. Це явище обумовлене: 1) більш високою часткою запасів у складі оборотних активів у групі середніх підприємств порівняно із другою групою; 2) все більшим відволіканням власних коштів не тільки у формування запасів, але й у деяких випадках у дебіторську заборгованість.

Оцінка співвідношення швидкості обороту дебіторської й кредиторської заборгованостей досліджуваної сукупності підприємств, показала, що середні підприємства мають стабільну тенденцію до збільшення цього показника і його наближення до 1,0 за трьома видами заборгованостей: у цілому, комерційної й товарної. У групі великих підприємств значення коефіцієнтів більш стабільні або трохи знижуються до кінця періоду.

Якщо в цілому за заборгованостями значення коефіцієнтів свідчать про поліпшення або стабілізацію взаєморозрахунків, то коефіцієнт, розрахований за товарною складовою заборгованостей, свідчить про те, що кредиторська заборгованість за товарними операціями відволікається на інші елементи активів підприємств.

Враховуючи залежності (1, 2) та значення показників оборотності заборгованостей, які притаманні сучасним підприємствам оптової торгівлі, певний інтерес становить матриця варіантів співвідношення величини й швидкості обороту товарної складової дебіторської та кредиторської заборгованостей, яка розроблена авторами (табл. 3).

Ця матриця показує, що:

1) реальне співвідношення коефіцієнтів істотно не відрізняється й перебуває у межах двох колонок: Б — А; Б — С; Е — Д;

2) підприємства, що потрапляють у чарунки А, мають ефективніші варіанти співвідношень, ніж ті, що перебувають у чарунках Б;

3) для підприємств, що перебувають у чарунках А, С, Д, характерними є більш ефективними закупівельна та цінова політика;

4) оптимальною є чарунка С, бо саме їй відповідають рекомендовані значення ($k_{зм} = 0,8 - 1,0$; $ДЗ/КЗ = 1,0 - 1,2$);

5) зміни розглянутих співвідношень за умов руху їх угору і вліво свідчать про підвищення ризику втрати ліквідності та фінансової стійкості, а рух донизу і вправо — про підвищення ризику втрати поточної платоспроможності (особливо, чарунки Е, Д).

Таблиця 3

Матриця залежності співвідношення товарної складової дебіторської й кредиторської заборгованостей від k_t за сукупністю підприємств оптової торгівлі

k_t	Рік	ДЗт/КЗт						
		До 0,2	0,21-0,4	0,41-0,6	0,61-0,8	0,8-1,0	1,01-1,2	Більше 1,2
до 0,2	2007	Б	А					
	2010							
0,21-0,4	2007			А				
	2010		Б					
0,41-0,6	2007			Б	А			
	2010							
0,61-0,8	2007				Б	А		
	2010							
0,81/1,0	2007					Б	С	
	2010							
1,01-1,2	2007						Е	Д
	2010							
Більше 1,2	2007							Е
	2010							

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Таким чином, ефективність управління дебіторською та кредиторською заборгованостями на підприємствах оптової торгівлі може бути оцінена на основі запропонованої системи показників, яка дозволяє виявити швидкість та погодженість їх руху. На особливу увагу заслуговує коефіцієнт співвідношення тривалості оборотів дебіторської й кредиторської заборгованостей, який формується під впливом прийнятих управлінських рішень, взаємовідносин з постачальниками та покупцями. Але ця система показників не є вичерпною. Вона не враховує участь заборгованостей у формуванні такого важливого результативного показника, як прибуток. Це потребує подальших досліджень.

Список використаної літератури

1. Общая теория статистики. Статистическая методология в изуче-

нии коммерческой деятельности: учебник / под ред. О.Э. Башиной, А.А. Спирина. – 5-е изд., доп. и переаб. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 440 с.

2. Бернштейн Л.А. Анализ финансовой отчетности: теория, практика и интерпретация / Леопольд А. Бернштейн; пер. с англ. О.В. Скачкова, И.Э. Дымова, А.О. Лукичева и др.; научн. ред. перевода И.И. Елисеева. – М.: Финансы и статистика, 2002. – 624 с. – (серия по бухгалтерскому учету и аудиту UNCTC; гл. редактор серии проф. Я.В. Соколов).

3. Крейнина М.Н. Управление движением дебиторской и кредиторской задолженности предприятия / М.Н. Крейнина // Финансовый менеджмент. – 2001. – № 3. – С. 7–20.

4. Лігоненко Л.О. Управління дебіторською заборгованістю підприємства: навч. посібник / Л.О. Лігоненко, Н.М. Новікова. – К.: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2005. – 275 с.

В статтю обоснована система показателів оцінки ефективності управління дебіторської й кредиторської задолженностями на підприємствах оптової торгівлі, в основі якої знаходяться показателі оборотності.

Ключевые слова: оцінка, ефективність, дебіторська задолженність, кредиторська задолженність, оборачиваемість, финансовый и операционный циклы, коэффициент соотношения.

In article the efficiency of use debtor and creditor debt in the enterprises of wholesale trade are estimated on the basis of well-grounded system of indicators turnover

Key words: estimation, efficiency, debtor and creditor debt, turnover, financial and operation cycles, coefficient of correlation

Надійшло до редакції 7.02.2012.